

Передмова

Літературна класика – це не тільки корпус текстів, які варто перечитувати. Тим більше – не обов’язкова лектура, що набила оскомину в шкільних хрестоматіях та викликає стійку алергію при кожному згадуванні. Це також властиве дзеркало, в якому пізнаємо самих себе. І йдеться не так про минуле, як про сучасне, а то й імовірне майбутнє. Адже модель майбутнього закладаємо сьогодні – таку, яка базована на наших уявленнях про людину, справедливість і світ.

Творча спадщина класика української новели Михайла Коцюбинського (1864–1913), поза сумнівом, належить до основоположних текстів української культури. Можна заглиблюватися в інтерпретацію самотніх творів цього майстра пера – і відкривати в них нові смисли та асоціації, суголосні нашому сьогоденню. Так роблять чимало дослідників, та й автор цієї розвідки піддається спокусі заглиблення у творчий світ майстра. Зрівноважувати біографію і творчість непросто, однак у книжці таке завдання було неunikним. Авторіві ж залишалося запропонувати цікаву форму поєднання першого і другого. Дарма що письменник нарікав на невиразність і сірість власної біографії, його життя може правити за приклад допасованості до індивідуально-творчих схильностей: Коцюбинському вдалося, попри значущі виклики й ризики біографії, зберегти цільність творчої натури, уникнути радикальних світоглядних хитань, на відміну від багатьох сучасників.

У цій книжці знайшли відображення основні факти життя і творчої активності класика. Проте цього замало. Предмет оповіді свідомо зміщено – ним стає не так текст самого письменника, як *метатекст епохи*. Автор спробував відстежити, як сприймали й сприймають Коцюбинського – у різних середовищах, на різних рівнях, у різних суспільно-культурних формаціях. Тема, зрозуміло, досить широка й проектується на велике дослідження. У книжці запропоновано основні вектори, які вважаємо знаковими та перспективними для подальших пошуків.

Зміст цієї праці мотивований потребою осмислити феномен Коцюбинського, причому не тільки в хрестоматійно відомих проекціях, а й нових, незвичних ракурсах, які відкриваються уважному дослідницькому поглядові

в наш час. Нема чого гріха таїти, нинішні обставини певною мірою спонукають до маргіналізації творчого спадку Михайла Коцюбинського (як, зрештою, української класичної літератури в цілому). Адже живемо в добу, коли нам стратегічно залежить на модернізації у всіх смислах. Українцям доводиться наздоганяти цивілізований світ після виходу із колоніального загумінка, а дилема модернізації чи культивування національної самобутності стала чи не найгострішою в суперечках сучасних інтелектуалів – не тільки українських, бо подібні проблеми характеризують стан суспільств усього регіону Центрально-Східної Європи. Нерідко здається, що акцентування на класиці шкодить заангажованості в сучасне життя та його модні тренди, які швидко змінюються й потребують уміння справно балансувати на межі різних ідеологій та філософських учень.

Справді, з модернізацією суспільного життя й національної культури зокрема сучасна Україна має поважний клопіт. З одного боку, сприйняття Коцюбинського в сучасному українському суспільстві надто традиційне. Так сталося, що і в концепції українського модернізму він не вельми бажаний (через дослідницьку інерцію 90-х років минулого століття), і в модній нині течії мультикультуралізму недооцінений. З іншого боку, надто виразно тяжіють над свідомістю сучасників стереотипи радянського минулого, далеко не завжди впізнавані. Вони стійко апелюють до матриці письменника як співця революції й трудящих мас, друга Максима Горького тощо – словом, такої, яка добре вкладається в стереотип митця-громадянина, борця проти суспільної неправди, проте не відображає іншої, в цьому випадку принципової, властивості літератури – культивувати й акумулювати красу, утверджувати ідеальне властивими їй засобами, популяризувати в суспільстві.

Для українського читача Михайло Коцюбинський – добре знайомий незнайомець. Мільйонні тиражі його книжок, представлення у шкільній практиці, присутність у публічному дискурсі – усе це свідчення того, що автор не потребує зайвої реклами. Не бракує наукових студій різного штибу – як інформативних, популярних, так і аналітичних. Так, бібліографічний покажчик М. Мороза, що був виданий у 2-х томах, фіксує 3930 матеріалів, присвячених життю і творчості Михайла Коцюбинського [МК. Бібліографічний покажчик 1964; МК. Бібліографічний покажчик 1989]. І це станом на 80-і роки ХХ ст., а за останній час їхнє число значно примножилось. Можна втішатися з такої статистики, бо вона, бодай формально, вказує, що постать письменника добре відома сучасним українцям. Однак випадає задати резонне запитання: чи така кількість покривається з якістю? Далєбі, ні. Чимало з написаного й опублікованого в радянські часи викликає недовіру, бо зраджує відверто кон'юнктурні позиції, а це нівелює цінність багатьох джерел.

Твори Михайла Коцюбинського відомі також поза кордонами України. Перші переклади й похвальні критичні оцінки з'явилися ще за життя письмен-

ника – в польській, австрійській, чеській, російській, шведській літературах. Не можна обійти увагою кількох вартісних наукових праць, присвячених осмисленню його своєрідної прози, зокрема книжки польської дослідниці Ельжбети Вісьневської (Elzbiety Wiśniewskiej) 1973 року, до якої надалі звертаємося в цій студії. У світлі досліджень естетичного феномену модернізму, які розгорнулися останнім часом, випадає не тільки пригадати оцінки попередників, а й верифікувати їх, розширити, додати суттєві акценти, які відкриваються сучасному вдумливому читачеві Михайла Коцюбинського.

Автор пропонує осмислити сприйняття письменника *Intermezzo* у трьох характерних проекціях, які складають зміст окремих частин цієї книжки. Це біографічний, естетичний та суспільний контексти. Такий композиційний уклад праці дає змогу представити предмет студії різнобічно – як у біографічній конкретиці життя і творчості Михайла Коцюбинського, так і в символічних проекціях, які означило його художнє слово, що зажило вже цілком іншим життям, автономним від самого художника та його життєвих колізій. Щиро кажучи, баланс цих чинників нелегко витримати. Адже не можна нехтувати біографічних фактів, коли йдеться про твори конкретного автора. З іншого боку, не можна надміру узалежнювати художні тексти від обставин їхнього творення. Проте негоже впадати в протилежний гріх, начисто заперечуючи біографічну тотожність у творчості. У період модернізму так трактувати творчість – як цілковито автономну від автора – було модно. Та й у коментарях самого М. Коцюбинського трапляються посутні застереження супроти такого, безпосередньо сприйнятого, біографізму. Отже, життєпис письменника, як і його вартісні художні тексти, належить вписати в широкий культурний контекст епохи.

Приватно-біографічний дискурс стає центром уваги дослідника в першій, найбільшій за об'ємом, частині цієї праці. Здавалося б, за більш ніж сторіччя від смерті письменника все, що стосується його біографії, давно досліджене й розкладене по полицках. Однак це поверхове враження. Навіть у цій загалом добре знаній біографії не бракує білих плям. Не менш важливо також з'ясувати ті моменти, які були донедавна або замовчувані, або зафальшовані через їхню несумісність із радянським пропагандистським каноном. Автор представив життєпис майстра у трьох характерних фазах еволюції. Ранній Коцюбинський (вінницький період) – постать, яка шукає властиву ідентичність і виходить із народницького світогляду, поступово його осмислюючи. Другий, чернігівський період засвідчує творчу зрілість автора та супроводжується відмовою від народницького наративу й переходом до модернізму в його сучасному розумінні. Життя і творчість останніх літ життя, що знаходять відображення в окремому розділі, – це стрімкий шлях до вершин естетичної досконалості, а разом – вихід у європейський культурний простір. Вихід безпосередній, бо пов'язаний з закордонними мандрівками цього автора,

але також – із перекладами його текстів та їхнім сприйняттям. Проблему біографізму експоновано на ширшому тлі, включно із художніми текстами новеліста, які не вільні від численних біографічних алюзій, хоча й не є чисто автобіографічними.

Акцент на естетичному сприйнятті художнього слова майстра цілком логічно продовжує ту традицію, яка існує віддавна, ще від сучасників письменника, дарма що її було занедбано в радянські часи. Тут випадає замислитися над візуальним чинником як домінантою художнього світу Коцюбинського. Палітра зорових образів править новелістові за універсальний засіб – як для пейзажних описів (і про це вже багато написано), так і для психологічних характеристик персонажів (про це ще будуть писати майбутні дослідники). Цікаво також зіставити характер образотворення Коцюбинського з прийомами нового для його часу мистецтва, яким став кінематограф. І осмислити його слово як основу для текстового діалогу – це зроблено на прикладі двох знакових новел – *Цвіт яблуні* досліджуваного автора та *Я (Романтика)* Миколи Хвильового.

В іншій частині книжки запропоновано оцінки класика в суспільному контексті. Одна з актуальних для його доби колізій – вибір поміж європейською (модерною) ідеєю та національним обов'язком – у проекції визнаного естета Михайла Коцюбинського набуває особливої гостроти та делікатності. Окремий розділ присвячено формуванню радянського образу Коцюбинського: це, як виявилось, інтригуючий сюжет, який не просто багатий на домисли й спекуляції, пов'язані з потребою підтягування під ідеал письменника-революціонера, а й містить майже анекдотичні фальсифікації (як-от, уявна зустріч автора *Intermezzo* з Ульяновим-Леніним). Зрештою, ця історія не завершена – принаймні доти, доки радянський образ Коцюбинський не зазнав системної деконструкції. А відносно недавно оприлюднений у повному обсязі приватний епістолярій – послання до Олександри Аплаксіної, які містять досить докладну характеристику зрілого майстра в різних іпостасях його натури, – не випадково викликав полеміку про морально-етичні засади письменника-модерніста.

Означені в цій розвідці контексти – суб'єктивна пропозиція дослідника. Вони не вичерпують багатства матеріалу, який можна і варто осмислювати у зв'язку із творчою спадщиною Михайла Коцюбинського. Навпаки, відкривають певні аспекти, зокрема й дискусійні, які будуть успішно освоюватись та розвиватись у майбутньому. І книжка писана зі сподіванням – не лише на зацікавленого читача, а й на уявний діалог із ним.